Олена Дуденко, м.Умань

УДК 811.161.2′42(07)

ВИКОРИСТАННЯ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ О. ВОРОПАЯ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ РОЗДІЛУ «ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ» У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ

У статті запропоновано шляхи використання етнографічних матеріалів Олекси Воропая під час вивчення учнями 9 кл. загальноосвітніх шкіл текстознавчих понять з розділу «Лінгвістика тексту».

Ключові слова: лінгвістика тексту, текстознавчі поняття, етнографічні матеріали Олекси Воропая.

Розділ «Лінгвістика тексту» займає важливе місце у всьому курсі рідної мови, адже підсумовує все вивчене учнями за курс основної школи про текст, його ознаки та структуру. Окрім того, у 9 кл. учні вчать про залежність структури тексту від типу і стилю висловлювання; про складне синтаксичне ціле і його відмінності від абзацу; про види зв’язку між компонентами тексту, актуальне членування та мовні засоби міжфразного зв’язку. У дітей вже мають сформуватися навички зв’язного, логічного, послідовного викладу власних думок, що виявляється у вмінні будувати усні та писемні монологічні висловлювання. Оволодіння відомостями про стилі мовлення, особливості побудови різних типів мовлення, безперечно, полегшує створення власних текстів певного типологічного значення. Опора на вироблені лінгвістикою тексту текстологічні поняття «по-перше, забезпечує можливість формування текстотворчих умінь на свідомому рівні, по-друге, робить можливим здійснювати самоконтроль» [2, с. 180].

Аналіз чинної програми з рідної мови [5] та рекомендованих МОН України підручників «Українська мова» для 9 кл. [3; 4] доводить, що дев’ятикласники, досконало розрізнюючи типи мовлення (розповідь, опис, роздум), функціональні стилі мовлення, мають навчитися виділяти складні синтаксичні цілі (ССЦ) у тексті, визначати види і засоби міжфразного зв’язку, членувати речення у висловлюванні на відоме і нове. Усі ці завдання

досить непрості для учня, тому потребують умілого керівництва з боку вчителя. На уроці має запанувати атмосфера активної творчої співпраці. Цьому сприятиме активне спостереження над мовним матеріалом, порівняння, моделювання. Тому вчителю знадобиться додатковий мовний матеріал, причому такий, аби учні, окрім пізнавальної інформації, змогли діставати естетичне задоволення від сприймання українського слова.

З цього приводу вважаємо за доцільне використовувати етнографічний матеріал, зокрема етнографічний нарис Олекси Воропая «Звичаї нашого народу», адже ця книга є однією з кращих українських етнографічних праць ХХ ст. Тексти відповідають тематиці соціокультурної змістової лінії, тобто презентують звичаї і традиції, духовну культуру українського народу. Фрагменти, взяті з нарису, мають характеризуватися відносною цілісністю і завершеністю. Вони мусять відповідати нормам літературної мови, тому їх слід дещо адаптувати і відредагувати.

Речення в ССЦ поєднуються трьома типами зв'язку: послідовним, паралельним та змішаним. Аби учні навчилися їх розрізняти, можна запропонувати порівняти такі уривки:

1. *До свята Петра і Павла готувалися колись в Україні як до великого свята: білили хати, оздоблювали рушниками стіни, вбирали подвір'я. Ранком у цей день, звичайно, йшли всі до церкви. Дівчата вбирали свої голови вінками з польових квітів, а особливо червоними маками. Повернувшись із церкви, люди розговлялися мандриками. Мандрики – це пампушки, печені із пшеничного тіста, яєць і сиру. Сама назва походить ніби від того, що, мандруючи по світу, Петро з Павлом живилися «мандриками». В цей день зозуля перестає кувати; селяни кажуть, що вона мандриками подавилася, бо ж украла в святого Петра одну мандрику й за це її покарав Бог тим, що вона на Петра давиться мандриками й перестає кувати. А якщо кує зозуля й після Петра, то це, за народними віруваннями, віщує нещастя* [1,с. 372].

2. Прийшла зима. Випав перший сніг, наступили морози і покрилися кригою ріки. В селі всі господарські роботи закінчено. Господарі ховають

реманент, лагодять сани, їздять до млина та готуються до Різдвяних свят… Господині прядуть. Дівчата вишивають і щоранку вмиваються «першим снігом» та витираються червоною крайкою – «щоб були рожеві лиця». Парубки допомагають батькам, а у вільний час заважають дівчатам вишивати. Наближається період угадування на майбутній рік, а разом із цим надходить і час старих традиційних розваг сільської молоді – розваг, що сповнені чаром первісної поезії нашого народу [1,с. 11].

3. Зима. Навколо біліють сніги. Мороз ніби пензлем розмалював вікна. Дерева обсипані інеєм і обліплені снігом. Нерухомі, білі, немов кришталеві, стоять вони, як у казці; і сяють самоцвітами від першого променя січневого сонця.

Ранок. Над кожною хатою стовпом в'ється дим. Тихо. Здається, що село ще спить: на вулицях нікого нема. Але в кожній хаті давно кипить робота… [1,с. 37].

Уважно проаналізувавши зв'язок кожного наступного речення з попереднім, учні прийдуть до висновку, що в першому фрагменті – ланцюговий зв'язок, у другому – паралельний, а у третьому – змішаний. Доречним після цього буде запропонувати учням побудувати темо-рематичні ланцюги, поділивши кожне висловлення у фрагментах на «відоме» і «нове». Учні переконаються, що при послідовному зв'язку «відомим» наступного речення стає «нове» попереднього; при паралельному зв'язку «відоме» щоразу інше, однак речення тісно пов'язуються за смислом.

Важливо буде поспостерігати і за мовними засобами зв'язку у зазначених фрагментах (їх можна підкреслити): при послідовному зв'язку учні підкреслять лексичні повтори, займенники, синоніми тощо; при паралельному – важливу роль відіграють однакові видо-часові форми дієслів присудків, подібна структура речень.

Прикладом ланцюгового зв'язку між реченнями може стати і такий фрагмент: *Першого березня за старим стилем, а 14 за новим – це день преподобної мучениці Євдокії, або, як кажуть селяни, «Явдохи». Згідно з*

народною традицією, це перший день весни. В цей день бабак прокидається від зимової сплячки, виходить «на світ» і свище три рази. Свиснувши, він знову ховається в свою нірку, лягає на другий бік і буде спати аж до Благовіщення [1,с. 136]. У ньому зручно виконати поділ на «відоме» і «нове», змоделювавши його на дошці як лінійну тематичну прогресію.

Виконати актуальне членування (поділ на «відоме» і «нове») учням завжди складно, тому вчителю слід уважно добирати зразкові фрагменти, диференціюючи їх за типом мовлення. Наприклад, в описі вертепу: *Наш вертеп є похідним будиночком з двома поверхами. Зроблений він з тоненьких дощок і картону. Верхній поверх має балюстраду, за балюстрадою відбувається містерія: це Віфлеєм. На нижньому поверсі трон царя Ірода; долівку обклеєно хутром для того, щоб не видно було щілин, якими рухаються ляльки. Кожну ляльку прикріплено до дроту; під долівкою є кінець цього дроту; за цей кінець, придержуючи ляльку, вертепник вводить її в двері і водить у напрямку, який для неї необхідний. Розмова від імені ляльок відбувається поміж дячками, співаками і бурсаками то пискливим голосом, то басом – відповідно до потреби. Вся друга частина вистави відбувається на нижньому поверсі*…. [1,с. 72] – «відомим», як правило, є вказівка на місце розташування, а «новим» – назви предметів, там розміщених.

Особливо цікавими стануть для учнів фрагменти, присвячені дітям. Наприклад: *Колись, ще в доколгоспній Україні, після святого Юрія вже кожний день діти-пастухи женуть, бувало, своїх корів, коней, овець чи кіз на пасовисько.*

Починали пастушити звичайно з семи років. Наймолодші пасли гусей, старші – овець, а найстарші, 10–12-річні, корів і коней. Усю худобу звичайно пасли на луках, на полях чи в лісах, – це залежало від місцевості й пори року: весною, наприклад, там, де були ліси, пасли в лісах, а де їх не було, то гонили на луки, незасіяні поля чи на перелоги [1,с. 309].

Або ж: *Восени немає обставин для великої шкоди і худоба ходить де хоче, а діти-пастухи мають більше часу бавитися й збирати ягоди, гриби,*

жолуді та інший пожиток. Ягоди, звичайно, діти їдять сирими, а жолуді, гриби й картоплю печуть на вогні. З грибів найсмачніші печені рижики; їх кладуть просто на жар, солять і так печуть. Опеньки і маслянки теж можна пекти, але вони не такі смачні, як рижики, а тому їх діти вживають рідко, лише тоді коли справді голодні. Печуть і картоплю. Найсмачніша картопля – спечена в піску. Це робиться так: розкладають діти вогнище, у вогонь насипають піску; коли ж пісок добре нагріється, тоді розсувають жар разом з піском і роблять ямку. В ту ямку кладуть картоплю і зверху присипають гарячим піском із жаром, – приблизно через півгодини картопля готова [1,с. 393].

У запропонованих уривках можна спробувати визначити тему, основну думку, тип мовлення, мовні засоби МФЗ і тип зв'язку між реченнями; виконати актуальне членування.

Пропонуючи учням зразок роздуму, можна спонукати знайти в ньому структурні елементи (тезу, аргументи, висновок): *Пригадуючи чарівну красу весільних вінків, я не один раз ставив перед собою питання: що примушує наших дівчат нехтувати своїм, кращим, а перехоплювати чуже, гірше? Я маю на увазі той сумний факт, що наші дівчата, беручи шлюб, нехтують традиційний український вінок і напинають собі на голову чужі, зовсім не наші «вельон» чи «фату» – шматок білої прозорої тканини? На превеликий жаль, найбільше захоплюються наші дівчата «вельонами» тут на еміграції, де, навпаки, треба шанувати звичаї свого народу* [1, с. 321].

Учні мають навчитися виділяти межі ССЦ у тексті, тому вчителю буде необхідно розповісти про три ознаки першого речення ССЦ (початок нової мікротеми; всі слова повнозначні; речення повне), і можна запропонувати для поділу такий текст: *Вербна неділя*

Неділя за тиждень перед Великоднем називається «Вербною», «шутковою» або «квітною», а тиждень перед цією неділею – «вербним».

У Вербний тиждень, за народним віруванням, не можна сіяти конопель і городини, бо «буде ликувате, як верба». Не сіяли колись і буряків, бо «будуть гіркі».

У Вербну неділю святять вербу. Під церкву заздалегідь навозять багато вербового гілля. Зранку на Богослужіння сходяться всі – старі й малі, бо «гріх не піти до церкви, як святять вербу».

Коли кінчається відправа і священик окропить гілля свяченою водою, то діти – одне перед одного – стараються якнайшвидше дістати вербу і тут же проковтнути по кілька «котиків» – «щоб горло не боліло» [1, 207].

Виділивши два ССЦ, учні переконаються, що поділ на абзаци не завжди збігається з межами ССЦ.

Таким чином, запропоновані вчителем додаткові завдання на матеріалі, взятому з етнографічного нарису Олекси Воропая «Звичаї нашого народу», допоможуть учням опанувати ази лінгвістики тексту, що обов'язково позначиться на їхніх текстотворчих уміннях і навичках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнограф. нарис. / Олекса Воропай. – Харків: Фоліо, 2005. – 508 с.
2. Глазова О. Рідна мова. 9 клас : плани-конспекти уроків / Олександра Глазова. – Х. : Веста, Видавництво «Ранок», 2007. – 288 с.
3. Глазова, О.П., Українська мова : підручн. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О.П. Глазова, Ю.Б. Кузнецов. – К.: Зодіак-Еко, 2010. – 224 с.
4. Єрмоленко С.Я. Українська мова : підруч. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / С.Я. Єрмоленко, В.Т. Сичова. – К.: Грамота, 2009. – 304 с.
5. Українська (рідна) мова. 5–12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів / Автори Г.Т. Шелехова, В.І. Тихоша, А.М. Корольчук, В.І. Новосьолова, Я.І. Остаф. За редакцією Л.В. Скуратівського. – К.; Ірпінь: Перун, 2005. – 176 с.

THE USE OF CREATIVE INHERITANCE OF O. VOROPAY IN STUDYING THE CHAPTER "TEXT LINGUISTICS" IN SECONDARY SCHOOLS

The article suggests the ways of using the ethnographic materials of Oleksy Voropay during studying pupils of 9-th form the textual concepts from the chapter "Text Linguistics."

Key words: text linguistics, textual concepts, ethnographic materials of Oleksy Voropay.